

Психологічна культура особистості як фактор гармонізації її характеру в юнацькому віці

АННОТАЦІЯ

Стаття посвячена теоретичному аналізу феномена психологічної культури особистості, в аспекті її впливу на розвиток характеру в юнацькому віці. Автором виділено ряд характерологічних якостей, які є показателями психологічної культури особистості.

Ключевые слова: психологічна культура, особистість, характер, характерологічні риси, невротичні тенденції особистості.

АННОТАЦІЯ

Статтю присвячено теоретичному аналізу явища психологічної культури особистості в аспекті її впливу на розвиток характеру в юнацькому віці. Автором визначено низку характерологічних рис, які виступають показниками психологічної культури особистості.

Ключові слова: психологічна культура, особистість, характер, характерологічні риси, невротичні тенденції особистості.

ANNOTATION

Article is devoted to the theoretical analysis of a phenomenon of psychological culture of personality. It was considered the influence a psychological culture on character development at youthful age. There were allocated a number characterological qualities which are indicators of psychological culture of the personality.

Keywords: psychological culture, personality, character, characterological features, neurotic personal tendencies.

Проблема розвитку психологічної культури особистості як фактору гармонізації її характеру є сьогодні доволі актуальною, оскільки поняття психологічної культури особистості не може розглядатись поза контекстом тієї культури, у якій людина виросла, живе. Як зазначає В.М.Дружинін, культура суспільства складається з "вищої", масової (поп-культури) і народної ("нижчої") культури [5]. Етимологія слова "культура" (взрощування, розвиток, виховання) надає підстави стверджувати, що культура є синонімом розумних, цілеспрямовано організованих форм активності людини, використання яких дозволяє людям ефективно гармонізувати свої відносини зі світом, що є найважливішою умовою успішного розвитку особистості. Важливим показником психологічної культури є прагнення людини до вищих духовних цінностей: Добра, Істини, Краси. Підґрунтям гармонії внутрішнього світу людини завжди визнавалося *відчуття міри* в усьому.

Основні напрями дослідження психологічної культури особистості у вітчизняній науці. Сьогодні в науковій психології країн колишнього СНД виокремлюється три найбільш відомі школи вивчення феномена психологічної

культури: російська (В.В.Ветрова, Л.С.Колмогорова, О.Р.Мерем'янина О.І.Мотков, А.Б.Орлов, Т.А.Попова, А.В.Шувалов та інші); українська (В.В.Рибалка, П.С.Перепелиця, З.Л.Становських, М.В.Бастун, Н.І.Волошко, О.М.Ігнатович, О.Г.Видра) та білоруська (Я.Л.Коломінський, А.А.Полонников та інші).

Ряд дослідників психологічної культури вважають, що гуманізм сучасної культури вироджується в культ індивідуалізму, оскільки пробудження у людини інтересу до пізнання психологічної феноменології обумовлено труднощами її адаптації до соціуму [9, 12, 20]. Тому ми можемо констатувати факт зростання рівня суб'єктивізму у вітчизняній психологічній освіті, який спирається на загострений інтерес особистості до свого психічного світу, а не до психологічних особливостей інших людей.

Між тим, слід зазначити, що більшість сучасників у пост-радянському суспільстві використовують свою психіку вкрай непрофесійно, недосвічено і неграмотно, з досить низьким коефіцієнтом корисної (для себе й інших людей) дії, що утруднює реалізацію людиною власного психологічного потенціалу.

На думку В.М.Дружиніна, сьогодні в умовах загострення кризових явищ у соціально-економічній, політичній, морально-духовній сферах людство не врятує ані розвинута технологія, ані удосконалення шляхів освоєння природних багатств, ані відкриття принципово нових джерел енергії. Людство буде врятовано саме звертанням до найбагатших скарбів багатовікових культурних традицій і цінностей, що дісталися нам у спадщину від наших попередників [5].

Відомий український дослідник В.В.Рибалка вважає, що сукупність духовно-психологічних надбань суспільства, які відображають досягнутий рівень розвитку людини, втілюються в результатах продуктивної діяльності людства [15].

В сучасній психолого-педагогічній літературі широко використовуються поняття: комунікативна, духовна, фізична, моральна, екологічна, естетична, інформаційна культура тощо. Проте, однозначного визначення поняття "психологічна культура" особистості до останнього часу, на жаль, не створено.

О.Р.Мерем'янина розглядає поняття "*базис особистісної культури*", що відповідає загальнолюдським духовним цінностям і означає уміння людини орієнтуватися в собі самої, явищах власного життя [11]. Л.Д.Дьоміна, І.А.Ральникова, Н.А.Лужбіна розуміють категорію "*психологічна культура особистості*" як інформованість і уміння застосовувати на практиці закони функціонування психіки, способи керування власною внутрішньою і зовнішньою активністю, забезпечуючи оптимальний рівень особистісної та соціальної екології [4].

Важливим показником психологічної культури є почуття *самоцінності* людини – це комплекс почуттів стосовно самого себе, діалог людини із собою. Адекватна самоцінність забезпечує аутентичність, конгруентність, емпатійність особистості, відповідність поведінки до прийнятих нею принципів, цінностей.

Поняття "*психологічна культура*" у дослідженнях Л.С.Колмогорової трактується як складова частина загальної культури, яка є складно структурованим утворенням, що дозволяє розуміти внутрішній світ людини, ефективно вирішувати життєві психологічні проблеми, адаптуватися і самовизначатися в соціумі, сприяє самореалізації, самопізнанню, гармонізації внутрішнього світу і відносин з іншими, а також породжує стан внутрішнього благополуччя [6, 7]. Інтегральними якостями, що свідчать про високий рівень психологічної культури особистості, є: рівень інтелектуальної ініціативи і розвитку соціального інтелекту; мотивація успішної професійної діяльності; ступінь розвитку емпатії; особливості смисложиттєвих і ціннісних орієнтацій; розвиненість комунікативної компетентності.

Ряд дослідників відмічають, що по мірі зростання рівня психологічної культури величезним здобутком людини стає реалізація в житті вищих моральних цінностей – з'являється почуття щастя допомоги іншому, щирої радості від творчої праці тощо. Звільнення від влади дрібних, нищих прагнень особистості дозволяє сублімувати радощі і засмучення людини у вищу область – творчості [20].

Проте, слід зазначити, що особистість може в зовнішньому для неї світі

створити лише те, що співзвучно її власним цінностям і сенсам. Сьогоднішні політичні та екологічні кризи дають людям зрозуміти: душа людини визначає устрій і динаміку навколишнього світу. Ще в давнину люди прекрасно розуміли цю "психоекологічну аксіому", виражаючи її словами: "Якщо миру немає у твоїй душі, то його немає ніде".

Р.М.Фатихова, вивчаючи культуру спілкування, визначає її як міжособистісний діалог, моральне спілкування вільних особистостей. Вона відзначає, що в психологічному понятті "комунікативна культура" акцент зміщений на оволодіння технікою спілкування, умінням підтримувати міжособистісні контакти і домагатися в спілкуванні своїх цілей, використовуючи оптимальні поведінкові стратегії. Адже, коли ставиться проблема *культури спілкування*, на перший план виступає особистість. Культура спілкування підкреслює гуманістичну спрямованість спілкування, у якій інша людина з'являється як вища цінність, як "таємниця, яку треба розгадати" [19].

Засновник київського напрямку вивчення психологічної культури особистості В.В.Рибалка також наголошує, що наявність *рефлексії власної психіки* та цінностей *іншої особистості* як найвищих вартостей, а також *творчої реалізації* в життєдіяльності людини цінностей її психологічного, особистісного потенціалу є ознаками її психологічної культури [15, с. 8-9]. Розвиваючи ідеї Я.Л.Коломінського про те, що психологічна культура містить в собі два основні компоненти (теоретичний та практичний), В.В.Рибалка відзначає: "Особливо важливим є розуміння психологічної культури саме в етичному, аксіологічному аспекті, тобто як сукупності психологічних цінностей в процесі їх становлення, функціонування, дотримання, примноження, актуалізації та використання в діяльності людини" [16, с. 14]. Послідовник В.В.Рибалки О.Г.Видра, розглядаючи психологічну культуру в професійному аспекті, вважає, що "психологічна культура є інтегративною якістю та фактором ефективного особистісного і професійного розвитку" [3, с. 2].

В.В.Ветрова виділяє такі основні якості психологічної культури, що відрізняє її справжніх носіїв: гуманізм, захопленість, безкорисливість, відданість

справі; старанність і увага до фактів; розуміння відносності наукових доказів і висновків; високий рівень особистісної рефлексії, здатність до іронії і самоіронії; широкі культурні інтереси, розвинутий естетичний смак; широка гуманітарна культура; мовна виразність, наповненість емоційного життя; життєствердження, оптимізм, альтруїзм [2].

А.Г.Асмолов, І.А.Зимова вважають, що психологічна культура є важливою складовою персональної культури людини. Її відрізняють такі особливості: глибокий загальнокультурний досвід; мотивація розвитку психологічної культури; чутливість до власного психологічного досвіду; усвідомленість думок, почуттів, поведінки; здатність до проблематизації подій власного життя; конструктивне, творче самоздійснення особистості [20].

Не входячи до структури психологічної культури, але опосередкуючи її різноманітні аспекти є поняття “психологічне здоров'я” особистості. У інтерпретації сучасних дослідників воно включає: позитивне відношення до себе, оптимальний психічний розвиток, наявність особистісного зростання і самоактуалізації, психічну інтеграцію, рівновагу, особистісну автономію, реалістичне сприйняття навколишніх.

І.В.Дубровіна розрізняє категорії *психічне* здоров'я, що має відношення до окремих психічних процесів і механізмів, і *психологічне* здоров'я, що характеризує особистість у цілому, яке знаходиться в безпосередньому зв'язку з проявами людського духу [20]. Даний теоретичний хід здійснений у дусі традицій вітчизняної психології. С.Д.Максименко зближує категорії психічного, психологічного і духовного здоров'я, розглядаючи їх як ступіні нормального процесу розвитку особистості [10, с. 4]. В якості критеріїв психологічного здоров'я С.Д.Максименко виділяє сформованість позитивних емоційно-ціннісних ставлень особистості до себе, до навколишніх, до світу (довіра, любов), уміння вирішувати життєві проблеми, стресостійкість, а також здатність до ефективної, творчої діяльності. Конструктивна реалізація людиною позитивних відносин до людей створює відчуття щастя і духовного спокою. С.Д.Максименко відмічає, що психологічно здорові особистості здатні самостійно ставити цілі, приймати

рішення, нести відповідальність за свої вчинки, за своє життя.

При вивченні феномена психологічної культури особистості ми вважаємо за доцільне розглядати особистість як структуру, яка має ієрархічну організацію та функціональні зв'язки між її елементами. С.Л.Рубінштейн пропонує трьох-рівневу структуру особистості, яка включає: психофізіологічний, індивідуально-психологічний та особистісно-смісловий рівні [17]. Б.С.Братусь розширює 3-х рівневу модель С.Л.Рубінштейна додаючи до неї вищий (IV-й) - *екзистенційний* рівень – рівень *життєтворчості*, що досягається через здійснення особистісного вибору, знаходження сенсу життя, керування ціннісною регуляцією. Аналізуючи тенденції сучасного суспільства, Б.С.Братусь стверджує, що для більшої кількості людей стає характерним діагноз "психічно здоровий, але особистісно хворий" [1, с. 77], що свідчить про низький рівень психологічної культури особистості. Він відзначає, що критерієм нормального розвитку й особистісного здоров'я є моральна орієнтація.

А.В.Шувалов визначає поняття "норма особистісного розвитку" як досягнення того кращого, що можливо в конкретному віці для конкретної людини при відповідних умовах. Він визначає "людяність" як сутнісну характеристику психологічного здоров'я, як "становлення суб'єктивного духу, наслідування вищих зразків людської культури, реалізація моральних принципів, ствердження цінностей родового буття людини, творче перетворення дійсності. [21, с. 71-72]. Спираючись на ідеї С.Л.Рубінштейна, А.В.Шувалов виділяє як основу психологічної культури особистості центральне *ставлення* людини до людини, втілення теплого почуття спорідненості з людьми, світом, із самим життям. На його думку, особистісна зрілість виявляє себе у свідомому ставленні до іншої людини як до самоцінності, у здатності до самовіддачі і любові як способу реалізації цього відношення; у творчому характері життєдіяльності; здатності до вільного волевиявлення; можливості самопроекування майбутнього; внутрішньої відповідальності перед собою та іншими; прагненні до знаходження загального сенсу свого життя.

Також слід зазначити, що психологічна культура є результатом поступового

подолання людиною невротичних компонентів свого внутрішнього світу. У немедичній моделі психотерапії підвищення і розвиток психологічної культури клієнта є найважливішою умовою надання йому допомоги.

Таким чином, психологічна культура є не тільки результатом свідомого виховання і самовиховання людини, але і плодом його творчої психолого-духовної самоосвіти, підсумком багаторічної роботи над собою.

Основні складові та функції психологічної культури особистості.

Л.С.Колмогорова розглядає психологічну культуру особистості в єдності її трьох основних *складових*: аксіологічної, процесуально-діяльнісної і творчої. Вона вважає, що рівень розвитку психологічної культури обумовлений попереднім досвідом людини. Основними її *компонентами* виступають: етична освідченість, психологічна і поведінкова компетентність, ціннісно-смысловий, рефлексивно-оцінний та культуротворчий компоненти [7,8].

Психологічна компетентність характеризується через ефективність, конструктивність діяльності (зовнішньої та внутрішньої) на основі психологічної освідченості особистості. Основна відмінність психологічної освідченості від компетентності заключається в тім, що психологічно освідчена людина розуміє (наприклад, як поводитися, як спілкуватися в тій або іншій ситуації), а психологічно компетентна людина здатна реально й ефективно використовувати знання в рішенні тих або інших проблем. Задача розвитку психологічної компетентності – включення психологічних знань у "психологічну практику" життя.

Ціннісно-смысловий компонент складає ядро особистості і являє собою сукупність особистісно значимих прагнень, ідеалів, переконань, позицій, ставлень, вірувань людини. Ієрархія цінностей і сенсів, світогляд, переконання й ідеали складають змістовну сторону спрямованості особистості. Цінності є одним з найбільш складних компонентів психологічної культури в плані їхнього присвоєння людиною. Вони співвідносяться не з істиною, а з уявленням про бажаний ідеал. Цінність на відміну від норми припускає вибір і тому саме в

ситуаціях вибору найбільш яскраво виявляються характеристики, що відносяться до ціннісно-сміслового компоненту культури людини. Загальна психологічна спрямованість – це спрямованість на психічний світ людини, прагнення будувати відносини і діяльність на основі врахування психологічних особливостей особистості (Л.С.Колмогорова). Тобто, психологічна культура поставляє внутрішній світ людини у центр системи її цінностей.

Рефлексія являє собою здатність особистості до відстеження цілей, процесу і результатів своєї діяльності, усвідомлення власних внутрішніх змін. Це внутрішня психічна діяльність людини, спрямована на осмислення своїх власних дій і станів, самопізнання свого духовного світу. Рефлексія виявляється в самостійному висуненні вимог до себе в ситуаціях морального вибору, самосанкціонуванні, самооцінці власних учинків, поведінки. З.Л.Становських відмічає в якості важливого компоненту рефлексивної культури особистості здатність людини до децентрації, до рефлексивного виходу за межі наявної ситуації [18, с. 74].

Культуротворчість означає, що людина є не тільки носієм культури, але і її творцем. Об'єктом психологічної творчості можуть виступати образи і цілі, символи і поняття, вчинки і відносини, цінності і переконання. Слід зазначити, що при вивченні продуктів культуротворчості людини важливо врахувувати супінь гармонійності (умиротворення) її внутрішнього світу як важливого фактору психологічної культури.

Виділені складові психологічної культури особистості універсальні і можуть бути віднесені до морального, валеологічного, екологічного та інших компонентів загальної культури. Вони не існують ізольовано один від одного. Таким чином, таке психічне утворення як “психологічна культура” функціонує у комплексній взаємодії означених компонентів і проявляється у наявності етичної грамотності, психологічної компетентності, ціннісно-сміслової цілісності особистості, здатності до рефлексивно-оцінної діяльності та креативного самоздійснення себе у світі.

В.В.Рибалка, ґрунтуючись на результатах своїх психологічних досліджень,

стверджує, що психологічна культура особистості має наступні *типи* (у відповідності до компонентів структури особистості): психопрофілактична, психофізіологічна культура, інтелектуальна, освітньо-психологічна культура, рефлексивна, характерологічна, мотиваційно-смилова та комунікативна культура [16]. Е.О.Помиткін додає до цього переліку вищий рівень – духовної культури особистості [13].

Л.С.Колмогорова виділяє такі *функції* загально-психологічної культури особистості.

1. Репродуктивно-трансляційна – збереження і передача того нового в поглядах, традиціях, способах діяльності, цінностях, а також досягнення певного особистісного культурного рівня, що створює наступність поколінь.

2. Конструктивно-адаптаційна – забезпечення соціальної адаптації, ефективної взаємодії, взаєморозуміння людей, ефективності діяльності людини, спрямованої на вирішення проблем, на основі наявного життєвого досвіду, розвитку психічних процесів і якостей.

3. Регулятивно-корегуюча – забезпечення ефективності процесів саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю особистості.

4. Розвиваюча – активізація процесів самоосвіти, самовдосконалення, самореалізації, саморозвитку людини.

5. Проектировочно-орієнтаційна – планування процесів життєвого самовизначення, свідоме проектування, людиною свого життя, вирішення життєвих криз.

6. Гармонізуюче-профілактична – гармонізація внутрішнього світу людини, створення цілісної несуперечливої "Я-концепції", стану внутрішнього благополуччя, забезпечення повноцінного життя людини, підвищення якості життя.

7. Продуктивно-породжуюча – забезпечення прогресу, відновлення індивідуального і суспільного людського буття у всіх сферах життя.

Отже, спираючись на розглянуті вище концепції, можна зробити висновок, що під психологічною культурою особистості ми будемо розуміти комплексне

психічне утворення, що здійснює загально гармонізуючий вплив на розвиток особистості в процесі її становлення. Психологічна культура передбачає наявність високого рівня розвитку вищих психічних функцій, а саме: інтелекту, переконань, рефлексії, моральності тощо, які виступають в якості усвідомлених психологічних цінностей людини і створюють своєрідний психологічний механізм духовного самоздійснення особистості.

Найвища психологічна культура за всіх часів називалася духовністю, що включає в себе щире прагнення людини до пізнання самого себе і до самоздійснення в процесі служіння іншим людям і світові в цілому. Саме така основна задача підвищення психологічної культури - створення людини моральної, людини духовної, людини, що здатна творити благо. Таким чином, формування психологічної культури можна розглядати як засіб розвитку особистості.

С п и с о к в и к о р и с т а н и х д ж е р е л

1. Братусь Б.С. Образ человека в гуманитарной, нравственной и христианской психологии / Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А.Леонтьева, В.Г.Щур. – М.: Смысл, 1997. – С. 67-91.
2. Ветрова В.В. Учет специфики индивидуального опыта жизни ребенка в формировании его психологической культуры / Формирование психологической культуры личности в системе дополнительного образования детей: Под ред. А. В. Егоровой, И. М. Каманова, М. В. Поповой. – Барнаул, 2006 – С. 36-41.
3. Видра О.Г. Развитие психологической культуры майбутніх вчителів трудового навчання / Автореферат дис. ... канд. психол. наук. – К., 2006.
4. Демина Л.Д., Ральникова И.А., Лужбина Н.А. Психологическая культура как фактор становления профессионала – http://www.asu.ru/cppkp/index.files/prog_perep/prog_pskul.doc.
5. Дружинин В.Н. Психологическая культура и образование / Формирование психологической культуры личности в системе дополнительного образования детей: Под ред. А. В. Егоровой, И. М. Каманова, М. В. Поповой. – Барнаул, 2006 – С. 5-9.
6. Колмогорова Л.С. Повышение психологической культуры учащихся как проблема современного среднего образования / Формирование психологической культуры личности в системе дополнительного образования детей: Под ред. А. В. Егоровой, И. М. Каманова, М. В. Поповой. – Барнаул, 2006 – С. 10-17.
7. Колмогорова Л.С. Становление психологической культуры личности как ориентир современного образования/ Ж. “Педагог”, № 3, 1998.
8. Коломинский Я.Л. Психологическая культура – условие и цель деятельности психолога // Психалогія. – № 2 (19), Минск. – 2000. – С. 4-19.
9. Крупник Е.П. Теоретические аспекты психологической культуры межличностных взаимодействий / Формирование психологической культуры личности в системе дополнительного образования детей: Под ред. А. В. Егоровой, И. М. Каманова, М. В. Поповой. – Барнаул, 2006 – С. 18-28.
10. Максименко С.Д. Психічне здоров'я дітей // Авторські програми з психології / Упор.

- О.Главник. – К.: Шк. світ, Психол. б-ка, 2002. – С. 4-10.
11. Меремьянина О.Р. Формирование рефлексивного компонента нравственной и психологической культуры старших дошкольников в условиях реализации структурно-функциональной модели / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук, Барнаул – 2003.
  12. Полонников А. А. Психологическое образование как практика / Социальные контексты университетского психологического образования // Материалы проблемно-разработческого семинара Центра проблем развития образования Белорусского государственного университета. – www.charko.narod.ru
  13. Е.О.Помиткін Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Е. О. Помиткін. – К. : Наш час, 2007. – 280 с.
  14. Попова М.В. Проблемы формирования психологической культуры детей и подростков в системе дополнительного образования / Формирование психологической культуры личности в системе дополнительного образования детей: Под ред. А. В. Егоровой, И. М. Каманова, М. В. Поповой, Барнаул. – 2006 – С. 47-51.
  15. Рибалка В.В. Визначення поняття психологічної культури особистості / Розвиток психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти // Навч.-метод. посібник: За ред. В.В.Рибалки. – К., 2005. – С. 8-17.
  16. Рибалка В.В. Особистісний, рефлексивно-ціннісно-креативний підхід до розвитку психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти / Розвиток психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти // Навч.-метод. посібник: За ред. В.В.Рибалки. – К., 2005. – С.30-42.
  17. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.
  18. Становських З.Л. Рефлексивна культура особистості професіонала / Розвиток психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти // Навч.-метод. посібник: За ред. В.В.Рибалки. – К., 2005.
  19. Фатыхова Р.М. Психологическая концепция культуры общения. – Уфа, 2006.
  20. Формирование психологической культуры личности в системе дополнительного образования детей: Под ред. А. В. Егоровой, И. М. Каманова, М. В. Поповой. – Барнаул, 2006. – 94 с.
  21. Шувалов А.В. Перспективы развития службы психологической помощи в сфере дополнительного образования детей / формирование психологической культуры личности в системе дополнительного образования детей: Под ред. А. В. Егоровой, И. М. Каманова, М. В. Поповой. – Барнаул, 2006 – С. 65-93.